

NEKAJ OPAŽANJ O PRIMERJALNI KNJIŽEVNOSTI: PRIMERJALNA KNJIŽEVNOST V OKVIRU LITERARNIH RAZISKAV IN HUMANISTIČNIH ZNANOSTI

Jean Bessière

Univerza Pariz III (Nouvelle Sorbonne)

Članek opredeljuje stanje v primerjalni književnosti. Na kratko opozori na nevarnost postvarelosti dosedanjih kritičnih modelov in pojmov in na nekatere napačne posplošitve. Predlaga nov model preučevanja literature kot reprezentacije obče vednosti, tesno povezane s konteksti, ki se oblikujejo v vmesnih prostorih med mejami posameznih literatur, kultur, identitet, jezikov itn. Ta spremenljivi prostor na eni strani določa globalizacija, na drugi pa pripoznavanje zmeraj novih identitet. Ob opozorilu na krizo v sodobni primerjalni književnosti in ob bežni polemiki z dekonstrukcijo avtor nakaže novo umestitev in nove naloge te discipline.

Some observations on comparative literature: comparative literature within literary studies and human sciences. The article denotes the situation in the field of comparative literature. It briefly cautions against the danger of objectifying critical models and conceptions and against certain mistaken generalisations. Indicating the crisis in contemporary comparative literature and arguing briefly against deconstruction, the author points to the new status and new tasks of the discipline.

Strani, ki sledijo, poskušajo opredeliti stanje primerjalne književnosti. Nastale so na podlagi moje univerzitetne izkušnje in ugotovitev, zbranih med mojim predsedovanjem Mednarodni zvezi za primerjalno književnost (ICLA/AILC). Navdihuje jih dvojna skrb: kako razmeroma sistematično opisati disciplino, hkrati pa čistih literarnih raziskav ne preveč ločiti od kulturoloških; in kako poudariti posebnosti primerjalne književnosti, vendar ne z uveljavljanjem identitete discipline, ampak z osvetlitvijo njene kritične moči in zmožnosti, da odgovori na mnoge zagate sodobnega literarnega preučevanja. V osnutkih za tematsko in metodično organizacijo discipline, ki jih skušamo tukaj podati, nameravamo predlagati določeno število premestitev najspornejših točk, da bi pokazali, kakšni, čisto posebni metodološki prijemi so zmožni zbuditi dvom o sodobni vulgati te discipline. Poleg tega vztrajam pri dejstvu, da gre za pričevanje.

Pričevanje pa ustreza neki strategiji. Ta sestoji iz poskusa, kako z izhodišč primerjalne književnosti opredeliti obče mesto literarnih raziskav. To obče mesto je mogoče razumeti v dvojnem pomenu: po eni strani kot obče mesto literarnih raziskav glede na njihove različne tradicije, po drugi strani pa glede na njihovo raznolikost in to, koliko so predmet institucionaliziranih in metodoloških pritiskov drugih disciplin, zlasti široke skupnosti družboslovnih znanosti.

I.

Zdi se mi, da v tem, kar sem hotel povedati na raznih zborovanjih AILC, prevladujejo štiri teme:

- kulturne, literarne identitete in prenosi,
- sinhrona branja različnih literarnih obdobj, različnih jezikovnih območij, različnih kultur,
- literarne in kulturne zgodovine različnih regij,
- metakritika.

Zdaj bom natančneje določil položaj vsake od teh tem, zato da bom opredelil posebnost, za katero mislim, da sem ji bil priča.

Ko govorimo o *kulturnih, literarnih identitetah in prenosi*, ne gre za vprašanje dvoma o identitetah, ampak za spraševanje o razmerjih med njimi. Zato mešanje v takšni kulturi ni nič drugega kot vrsta identitete in ne, kakor pogosto pravijo, zavračanje identitet. Literature so tako lahko reprezentacije identitetnih razmerij. Mešanje se kaže kot nekaj, kar nosi v sebi identitetna razmerja in kot nekaj, kar jih ponazarja (prim. Literary and Cultural Identity Committee).

Ko govorimo o *sinhronih branjih različnih literarnih obdobj, različnih kultur, različnih jezikovnih območij*, ne gre toliko za vprašanje o tem, kako priti do pozitivnih ali empiričnih sklepov, ampak kako oblikovati kategorije, ki omogočajo obče branje teh obdobj, teh kultur. Izdelujemo virtualne modele, ki so sredstva tega občega branja (prim. Modernism Committee).

Ko govorimo o *različnih regionalnih kulturnih in literarnih zgodovinah*, gre za vprašanje prekoračenja strogih nacionalnih delitev regij, zato da bi literarne zgodovine razumeli kot literarne zgodovine regionalnih skupnosti. Te regionalne skupnosti zahtevajo osnutek za nove kritične, kulturne in sociološke paradigme. Regionalne literarne zgodovine so nepogrešljive, ker se stvarnost in naše zaznavanje regij spreminjata. Primerjalna literarna zgodovina je najboljši uvod v zares aktualno literarno razmišljanje na teh področjih (prim. Coordinating Committee in Committee on Intercultural Studies).

Ko govorimo o *metakritiki*, se zavedamo, da čas ni nujno naklonjen razvijanju srčike literarne teorije. To ne pomeni, da bi bilo treba opustiti sleherno metakritiko. Vprašanje je tu dvojno. Ali obstaja teorija, ki bi zares lahko prečila različne literature? Ali je mogoče v okviru iste teorije pojasniti literarno umetnino in razložiti, kako jo prepoznamo? Vemo, da ti vprašanji prečita področje sodobne estetike. Estetika ne ponuja jasnih

odgovorov. Lahko pa si ogledamo, kako na ti vprašanji odgovarjajo v različnih kulturah in literaturah, zato da bomo orisali občo vednost (*common knowledge*), na katero se nanašata ti vprašanji. To je vednost, ki nam omogoči razpravljati o različnih odgovorih na ti vprašanji.

To, kar sem pravkar povedal, nas sili v prvo ugotovitev. Konstruiramo prečne kulturne, zgodovinske, metakritične modele literature, literatur. Vemo, da so ti modeli spremenljivi toliko, kolikor morajo pojasnjevati raznolikost literatur, kultur in kolikor nam morajo omogočiti, da preidemo od ene razlike k drugi. Obravnavati razliko zaradi nje same nima smisla. To bi pomenilo obravnavati jo zunaj slehernega razmerja, posledica tega pa bi bila, da bi razveljavili tudi ugotovitev o razliki sami. Tako na primer ni nič težjega, kot izdelati model potopisne literature, razen če njenih značilnosti ne omejimo bodisi na tautologijo – potopisna literatura je literatura, ki govori o potovanjih – bodisi na banalno govorjenje o srečanju z drugim. Toda tej banalnosti je mogoče uiti. Lahko se ji izognemo, tako kot tudi tautologiji, če potopisno literaturo obravnavamo kot reprezentacijo vzajemne vednosti, ki naj bi jo popotniki izpeljevali iz svojih srečanj z drugim (prim. Travel Literature Committee).

Če se držimo poti, ki sem jo pravkar omenil, se izognemo trem, danes sicer obče znanim, a napačnim posplošitvam. Tu jih bom ponazoril s tremi primeri.

1. Kadar proces izdelave kritičnega modela in refleksija o njem sebe razumeta tako, kot da sta sama sebi namen, postaneta refleksivni postopek, ki končno ne označuje ničesar drugega razen samega sebe. To ponazarjajo vse dekonstrukcionistične teze. Te namreč ne izrečejo nobene splošne resnice, razen tiste, ki je vsebovana v neskončnosti njihovega lastnega dokazovanja.

2. Konstrukcija kritičnega modela lahko vodi v postvarelost tega modela. Dobro bi bilo navesti kritične modele, ki uporabljajo pojma oblast in odtujitev in vodijo k postvarelosti teh pojmov. S tega vidika bi lahko našli še mnogo primerov. Omenil bom le enega. Kadar modernost poistovetimo zgolj z oblastjo razuma, postanemo kognitivni dediči in sužnji osemnajstega stoletja. Gre za postvarelost, ki danes otežuje misliti spoznavno, estetsko in literarno racionalnost. Kadar takšna kritika racionalnosti postane opora literarne kritike, je to dejansko napačna posplošitev.

3. Težko je zanikati korist in pomembnost literarnih formalizmov, to je pristopa k literaturi *per se*. A treba je pripomniti, da ti formalizmi, kolikor so postvarili, vodijo bodisi v pozitivizem – to čemur pravim na primer pozitivizem literarne naratologije – bodisi v subjektivizem. Potem, ko so enkrat formalne ugotovitve izoblikovane, literaturo dojemamo subjektivno. Gérard Genette je lepa ponazoritev tega dvojnega gibanja, ki na koncu pristane v pasti subjektivizma. Ta postvarelost in ta paradoks pristopa k literaturi *per se* imata določen izvor. In sicer težavo, kako misliti literaturo tedaj, ko je treba ugotoviti nekaj preprostega: literature ne pišemo, beremo in preučujemo več v okviru ustaljenih tradicij, ki hočejo veljati za homogene. Odločiti se moramo, kaj je literarni predmet in na kakšen način ga bomo brali. Postvarelost in napačno posploševanje sta posledici dejstva, da to protislovje formalistične literarne kritike in vzroki zanj niso raziskani.

II.

S sklicevanjem na to, čemur sem lahko prisostvoval v AILC, in z bežno zavrnitvijo nekaterih glavnih tokov sodobne literarne kritike bi rad predložil to, kar utegne biti konstrukcija modelov v primerjalni književnosti.

Ena od značilnosti štirih raziskovalnih tem, ki sem jih označil, je v tem, da obravnavajo literature na podlagi meja med literaturami, identitete na podlagi meja med identitetami, kritične teze na podlagi njihovih medsebojnih meja. Mejo razumemo kot ločnico med objekti in kot omejitvev v logičnem smislu. Omejitvev zato, ker na predmetih našega preučevanja ne moremo do konca opraviti analize, ki bi se same sebe popolnoma zavedala.

Ta vmesni prostor med mejami posameznih literatur, kultur, kritičnih tez nočemo mešati s kakšno interliteraturo, interkulturo, interkritiko. Prakse, ki so sorodne temu 'inter-', pogosto ustrezajo nekemu načinu kritičnega sinkretizma. V mnogih delih se sklicevanja na Bahtina razkrojijo v neskončnem navajanju besed interdiskurz in interkultura.

V naši konstrukciji, nastali na podlagi že omenjenih meja, izhajamo iz domneve o ustreznosti našega modela in si prizadevamo najti kontekst, ki ga potrjuje. Ta kontekst je kontekst meja med literaturami, kulturami in kontekst vnovične vzpostavitve teh meja.

Primerjalna književnost dejansko določa kognitivna okolja s skupnimi presečišči, prek katerih ta kognitivna okolja kažejo na možnost obče vednosti (*mutual knowledge*) o literaturi. Ta obča vednost je, kot celota, kognitivni kontekst, ki omogoča istočasno razlago različnih literatur. Ta kognitivni kontekst pa se lahko spreminja glede na nova presečišča naših kognitivnih okolij, takšnih, ki označujejo različne pristope k literaturam, kulturam.

Konstrukcija kritičnih interliterarnih, interkulturnih, interjezikovnih modelov nima druge funkcije, kot da označuje skrajne meje naših vednosti, presečišča naših kognitivnih okolij in da predlaga skupno obliko obče vednosti, ki nam dopušča, da na novo pristopimo k različnim literaturam, vendar na čisto poseben način. Veljavnost modela je v samem razponu njegovih rab, njegovih kontekstualnih učinkov. Kontekst, to so različni literarni, kulturni objekti in hkrati različni raziskovalci.

Pravkar opuščam pojem primerjave. Raje rečem, da je primerjalna književnost metoda, ki konstruira modele. Tiste namreč, ki ponujajo največ kontekstualnih implikacij, in to izhajajoč iz samih meja med konteksti.

Zdaj lahko natančneje opredelimo pojem obče vednosti (*mutual knowledge*). To je vednost, ki si jo delimo; vednost, ki nam omogoča, da si lahko spoznavno delimo kontekste; vednost, ki prepušča te kontekste njihovim razlikam.

Seveda se ta obča vednost lahko nenehno spreminja, in to iz dveh razlogov. Prvi razlog je – kot smo že omenili – ta, da nenehno opazamo nove meje objektov, nova presečišča kognitivnih okolij; drugi razlog, ki ga bom zdajle natančneje opisal, je, da te obče vednosti ni mogoče reflektivno potrditi. Če bi se lotili takšnega potrjevanja, bi nas to pripeljalo

do napačnih posplošitev, ki sem jih prej razkril. Ta obča vednost je potemtakem omejena na svoje lastno udejanjanje in reformiranje. Zato predlagam zelo modro rešitev za oceno veljavnosti študij iz primerjalne književnosti. Tu ne gre za potrjevanje primerjalne književnosti s pozitivizmom niti za njeno zavračanje, ker da se svojim objektom ne more približati na tako natančen način, kot ga prakticira krajevno bolj omejeno preučevanje literature. Gre za to, da njeno veljavnost ovrednotimo glede na njene zmožnosti kontekstualiziranja in najširšega možnega usklajevanja posameznih literarnih preučevanj, ki jih, posledično, tudi vključuje.

To, kar sem pravkar rekel, bom zdaj izrazil v širšem smislu. Vsak kritični model naj omogoči branje kar največjega števila literarnih kontekstov; različni konteksti naj oblikujejo vprašanja o obči vednosti; naši kritični modeli, ki so posledica tega gibanja, naj s sklepanjem omogočijo razviti nove kontekste – kar se le da obsežne.

III.

To, kar vam predlagam, je mogoče razumeti kot del metodološkega razmišljanja ali pa kot sredstvo primerjalne književnosti za soočanje z nekaterimi sodobnimi literarnimi in kulturnimi dejstvi.

Tako se dandanes prazni prostor med mejami posameznih literatur nenehno spreminja in na novo oblikuje.

Zadostuje omeniti globalizacijo in njeno nasprotje, ki ni nič manj resnično od prve. To nasprotje je množenje držav-nacij in pripoznavanj posameznih identitet, ki jih pogostokrat ni mogoče ločiti od zemljepisnih in kulturnih prostorov. To pomeni samo, da hipoteza o možni kulturni homogenosti ne pride v poštev brez mnogoterosti meja med kulturami, literaturami.

Za vse to imamo literarni prevod. Zadostuje, če pomislimo na Afriko in se vprašamo, kaj sploh je v teh okoliščinah primerjalna afriška književnost. Lahko bi navedli dosti drugih zgledov, a bom podal samo še enega. Očitno je, da je treba primerjalno književnost evropskih literatur vnovič premisliti, odkar se je Evropa vzpostavila kot skupnost, ki se bo morda oblikovala v federacijo. Geopolitika utegne tu predlagati drugačen načrt vzajemne razmejitve literatur.

Ne glede na to, ali gre za Afriko ali Evropo, ta reorganizacija naših vednosti ne ukinja predhodnih vednosti. Ta reorganizacija je najprej raziskava novih možnosti kontekstualnih branj. Te nove možnosti predpostavljajo tisto občo vednost, ki izključuje postvarelost vednosti, postvarelost osnutkov kognitivnih kontekstov.

Dejansko zdaj govorim o eni funkciji primerjalne književnosti, in sicer o načrtu, kako izraziti literarne kontekste v okviru omenjenega paradoksa – to je globalizacija in množenje držav-nacij, držav-nacij in množenje pripoznanj posameznih regij znotraj držav-nacij –, tako da bi bile njihove meje vzajemno berljive, kar pa naj ne bi imelo za posledico postvarelosti globalizacije niti postvarelosti razlike. V tem je kritična funkcija primerjalne književnosti, kritična funkcija te vzajemne vednosti, o kateri sem že govoril.

Te točke bom sklenil z bežnim komentarjem, izhajajoč iz Derridaja. Derrida je nekoč dejal, da je primerjalna književnost negotova disciplina; kar je bila vsekakor obsodba primerjalne književnosti. Ta obsodba je ne- navadna, glede na to da prihaja od nekoga, ki je razvil filozofijo neodločljivega. Morda je primerjalni književnosti očital, da sprejema slabe odločitve, da na primer oblikuje kvaziesence literature. Priznati moramo, da primerjalna književnost ni oklevala pri postvarjanju svojih objektov – bodisi da je šlo za tematske raziskave ali za zlorabo sklicevanj na nacijo, kar se je pogostokrat zasukalo v neke vrste nacionalistično kritiko.

Toda vredno je vnovič pretrsti pojma nezanesljivost in neodločljivost. Primerjalna književnost je negotova, če si prizadeva postvariti svoje objekte, svoje metode, saj v tem primeru zgreši vmesni prostor meja med posameznimi literaturami in vmesni prostor presečišč kognitivnih kontekstov. Primerjalna književnost je neodločljiva, vendar ne v dekonstrukcionističnem pomenu tega izraza. Primerjalna književnost ve, da ne more sestaviti trajno veljavnih modelov literatur in kultur. Njena učinkovitost je potemtakem vsa v tej neodločljivosti, ki je dejavna neodločljivost. Se pravi neodločljivost, ki zmeraj znova ugotavlja presečišča kognitivnih kontekstov in prek tega spodbuja sodelovanje, ki ga predpostavlja obča vednost. Mi ne potrebujemo niti skrajne neodločljivosti niti postvarelosti vednosti, a tudi postvarelosti literarnih, kulturnih objektov ne.

Vse to razlagam zato, da bi končno pokazal na dve stvari. Ena zadeva način obravnavanja literarne raznolikosti, druga pa način umestitve primerjalne književnosti, literarnih študij, humanistike.

Prva stvar. V nasprotju z različnimi pozitivizmi in različnimi postvarelostmi, o katerih sem govoril, v nasprotju s hierarhičnim gledanjem na literature – bodisi z vidika prevlade ali z vidika upiranja le-tej –, v nasprotju z reflektivnim postopkom, ki mu odgovarja pristop k literaturi *per se* in sklepa igro refleksij ter jo privede v paradokse, v nasprotju z reflektivno neskončnostjo dekonstrukcije, ki razveljavlja ustreznost celotne kontekstualizacije neke analize, je treba povedati, da vsaka literatura, vsak literarni objekt, vsak kulturni objekt oblikuje neko oporno točko in da je šele na podlagi teh opornih točk mogoče spreminjati kritične modele. Izraz oporna točka napotuje na »nemonotono sklepanje«, ki je del logike. Oporna točka je vrednost, ki jo logične in kognitivne operacije ne morejo spreminjati, ne glede na to, kakšna so pravila operacije. S tem ko diverzifikacija kritičnih modelov literarne in kulturne objekte priliči opornim točkam, teh objektov niti ne spregleduje niti ne spreminja, pač pa jih označuje in prenaša v kognitivno okolje, ki ga zarisujemo. Ta tip označevanja in inkonkluzivni značaj kritičnih modelov sta posebnost odprtih kognitivnih postopkov.

Druga stvar. Tako na novo opredeljena neodločljivost prinaša še neko drugo korist, namreč to, da lahko primerjalni književnosti odkazemo mesto v sodobnih kritičnih razpravah. To, kar marsikje imenujejo kriza literarnih raziskav ali kriza humanistike, ni nič drugega kot postopno brisanje modela literarnega preučevanja, vzpostavljenega v Evropi devetnajstega stoletja. Ta model je bil simbolno in ideološko mešanica tradicije, univerzalizma, nacionalizma in pozitivizma. Večina sodobnih kritič-

nih šol je delala na podlagi te tradicije, in sicer zato, da bi jo spremenila in se je skušala znebiti – tako tudi dekonstrukcija. Korak preko tega nemara pripada primerjalni književnosti. Kriza humanistike sovpada z dejstvom, da ta ne more več odločati o svoji lastni koherentnosti, odkar organizacija njenih sestavin – ideoloških, simbolnih, kognitivnih – ni več funkcionalna. S tem, ko je dekonstrukcija izbrala neodločljivost, je samo odgovorila na vse to. Način, kako priti iz krize in ohraniti naše objekte preučevanja v njihovem številu in raznolikosti, je v tem, da priključimo v življenje pojem dejavne neodločljivosti. To je tista dejavna neodločljivost, ki se zaveda, da je ni mogoče ločiti od obče vednosti niti od raziskovanja, in potemtakem tudi od najširših literarnih kontekstov ne. Ve tudi, da je ni mogoče ločiti od načina, s katerim primerjalna književnost obravnava literature in kulture – tako da ohranja v spominu meje literatur in kultur.

Prevedla Jelka Kernev - Štrajn

■ **QUELQUES NOTES SUR LA LITTÉRATURE COMPARÉE:
LA LITTÉRATURE COMPARÉE AU SEIN
DES ETUDES LITTÉRAIRES
ET DES SCIENCES HUMAINES**

L'auteur esquisse une définition de l'état présent de recherches dans le domaine de la littérature comparée. Attirant l'attention à certaines fausses généralisations et au risque de réification que courent les notions et modèles critiques actuels, il avance un modèle nouveau de recherches dans le domaine littéraire, considérant la littérature comme une représentation du savoir commun relatif aux contextes formés par le jeu des limites des littératures, cultures, identités et langues. Ce jeu dynamique est défini, d'un côté, par la mondialisation et, de l'autre, par la reconnaissance de multiples nouvelles identités. Soulignant l'état de crise dans la littérature comparée contemporaine et polémisant brièvement avec le déconstructivisme, l'auteur essaie d'assigner une nouvelle place et de nouvelles fonctions au domaine en question.

November 2001